

П. Б. Левін,
к. е. н., пошукач, Інститут демографії та соціальних
досліджень НАН України ім. М.В. Птухи

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Визначено сучасні течії інституціональної теорії, структуровано її методологічні положення, обґрунтовано зв'язок механізму функціонування галузей соціальної інфраструктури з принципами класичного інституціоналізму, показано основні напрями його розвитку.

Certainly modern flows of institution theory, it is structured methodological positions, grounded connection of mechanism of functioning of industries of social infrastructure with principles of classic institution, basic directions of his development are rotined.

Ключові слова: класичний інституціоналізм, неінституціоналізм, соціальна інфраструктура, механізм функціонування галузей соціальної інфраструктури, гуманізація, соціальна справедливість.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом всього трансформаційного періоду розвиток соціальної інфраструктури декларується як одне з першочергових завдань державної стратегії реформ. Проте його вирішення не задовольняє суспільство. Відтворення людського капіталу утруднюється через нестачу коштів і погіршення співвідношення між джерелами фінансування галузей соціальної інфраструктури. У зв'язку з цим постановка у голову кута теоретичного імперативу, навколо якого формуються адекватний йому економічний механізм соціальної інфраструктури, є нагальною необхідністю.

Актуальність такої постановки питання посилюється недостатньою методологічною розробкою проблеми функціонування соціальної інфраструктури в сучасних умовах. Фактично відсутнє розуміння зв'язку соціальної економіки з сучасними теоретичними течіями, які актив-

но використовуються при розробці макроекономічних и прикладних проблем. Спостерігається стихійне пристосування економічної діяльності галузей соціальної інфраструктури до умов, що диктуються сучасною стадією економічного розвитку суспільства.

Вибір інституціонального напрямку в якості методологічної основи дослідження соціальної інфраструктури пояснюється тим, що інституціоналізм у певному сенсі є альтернативою неокласичного напрямку економічної теорії, за яким проголошується принцип саморегулювання економіки. Проблема інституціоналізму присвячені праці європейських вчених: Т. Веблена, Дж. Коммонса Г.К. Мюрдала, Д. Нортон, Дж. Скотта, Т. Шульца та інших; в Росії — Я. Кузьміна, Г. Клейнера, А. Московського, Ю. Ольсевича, А. Радаєва та інших; в Україні — Т. Гайда, Т. Дерев'якіна А.А. Гріценка, В. Мельника, О. Яременка та інших.

Аналіз літературних джерел

свідчить, що на сьогоднішній день сутнісні характеристики інституціоналізму неоднаково трактуються дослідниками. Очевидно, що при цьому по-різному бачиться інституційна мотивація економічної діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність детальніше розглянути інституційнональну теорію і пов'язати її з соціальною інфраструктурою.

ЦІЛЬ РОБОТИ

Приймаючи до уваги відмінність інституціоналізму, доцільно проаналізувати його теоретичні течії, визначивши їх протиріччя і доцільність використання принципів, методів, які відповідають темі роботи. У зв'язку з цим завдання полягає у аналізі фундаментальних положень інституційної теорії, виявленні концептуальної різниці у позиціях дослідників, формулюванні на підставі цього уявлень поро використання інституційної парадигми відносно соціальної інфраструктури як об'єкта дослідження.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У період становлення ринкової економіки в постсоціалістичних країнах вектор теоретичних досліджень почав еволюціонувати в бік інституціоналізму. Економісти, які дотримуються цієї теоретичної системи, поляризувалися, залежно від поглядів на проблему економічного розвитку.

Одну групу утворюють прихильники старого, або традиційного, інституціоналізму. Одним із відомих ідеологів цього теоретичного напрямку є шведський економіст, лауреат Нобелівської премії (1974) Гунар Карл Мюрдаль, за прізвиськом якого послідовників "старого" інституціоналізму називають "мюрдалістами". Вихідні позиції "мюрдалістів" полягають у концепції наздоганяльного розвитку. Економічна трансформація, на їх думку, стримується пануванням традиційних цінностей. Для розвитку економіки пропонується, у першу чергу, підвищення добробуту малозабезпечених верств суспільства. Фактично ціннісними основами перехідного традиційного інституціоналізму є еволюційний економіко-культурний розвиток.

Серед зарубіжних економістів "староінституціоналістську" концепцію уособлюють, крім Г. Мюрдала, — Дж. Скотт, Т. Шульц. У Росії її підтримують Ю. Ольсевич, Я. Кузьмін, А. Мілов, а також Т. Шаніна. Деякі положення традиційного інституціоналізму поділяють О. Беснова і С. Кирдіна.

Системне теоретичне осмислення закономірностей ринкових перетворень у колишніх країнах Ради Економічної Взаємодопомоги і республіках СРСР із висвітленням інституційних питань здійснено відомим угорським економістом А. Чабою.

На відміну від прихильників неоліберальних поглядів, загальний ідеологічний підхід А. Чаби полягає у вивченні економічних систем у поєднанні з історично визначеним інституційним аналізом. Така оцінка місця інституційного підходу в сучасній економіці знаходиться, в цілому, у руслі теорії традиційного інституціоналізму [1, с. 116].

У другу групу входять економісти, які дотримуються парадигми неінституціоналізму та пов'язані з іменем Е. де Сото. На противагу "староінституціоналістам" вони вважають роль традиційних інституцій в економіці перебільшеною. Концепція "десотіанства" з'явилась у 1995 р. У економічній ідеології Е. де Сото пріоритетними вважаються правові інститути, які більш еластичні порівняно з успадкованими цінностями соціально-культурної сфери. Тому, якщо рішуче активізувати законодавчо-нормативний процес, можна швидко досягти економічного ефекту. У Росії цю точку зору поділяють В. Радаєв, Р. Капелюшников, Д. Олейник, А. Нестеренко, В. Томбовцев [2].

В Україні з середини 90-х років минулого століття відбувається становлення наукових напрямів розвитку інституційної теорії. Однак кількість дослідників, які працюють у галузі проблематики інституційного аналізу, поки ще незначна. Серед них можна назвати монографії О.А. Яременко "Перехідні процеси в економіці України: інституційний аспект", а також О.В. Тимошенкова "Система освіти у дзеркалі економічної науки" [3].

При розробленні проблем переходного суспільства українські економісти головний акцент у дослідженнях ставили на змісті, механізмах і темпах змін інституційного середовища у контексті "нової інституційної економіки". Аналізуючи ці проблеми, О.А. Яременко розглядає інститути ізольовано й у сукупності. Для нашого аналізу важливо підкреслити позицію О.А. Яременко щодо двох висшезагаданих концепцій. Із наведеного висловлювання видно, що автор не відокремлює інституціональний аналіз від традиційного підходу Е. Мюрдала.

Методологія дослідження інституціональної системи й наукові вис-

новки В.І. Тимошенкова відрізняються від точки зору попереднього автора. В.І. Тимошенков констатує, що як більш перспективний з точки зору розуміння глибинної сутності економічної діяльності, зокрема освітньої, "повинен бути визначений дослідницький підхід нової інституційної економічної теорії (Р. Коуза, Д. Нортон, О. Уільямсона та інших) [3, с. 159].

Розбіжність поглядів учених до трактування інституційного аналізу передбачає більш детальне висвітлення змісту теоретичних підходів, які покладені в його основу. Крім того, враховуючи контекст дослідження, необхідно зосередити увагу не тільки на аргументації цілей, завдань і використання інституціональної системи, але й на її застосуванні до поняття економічного механізму. Для з'ясування останнього питання необхідно звернутися до докладного висвітлення змісту інституційної теорії.

Інституціоналізм як напрям сучасної економічної думки виник на рубежі XIX-XX ст. і протиставив себе неокласичній ортодоксальній теорії з точки зору як предмета аналізу, так і його методології.

Інституційна концепція мала подвійну мету: по-перше, створення політичної економії, або соціально-економічної теорії, на противагу розповсюдженню економічної теорії під загальною назвою "економік"; по-друге, розроблення еволюційної теорії, яка мала замінити теорію рівноваги.

У розвиток інституціоналізму зробили свій внесок такі теоретики, як Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, М. Кларк, Дж. Гобсон, Г. Мінз, Дж.К. Гелбрейт, Г. Мюрдаль та інші.

Ціннісні основи інституціоналізму, які на початку ХХІ ст. стали домінуючими у цьому теоретичному напрямі й, на відміну від неокласичного абстракціонізму, були націлені на соціалізацію економічного розвитку, можна звести до трьох загальних частин.

Перша з них торкається проблеми влади і пов'язана з концентрацією виробництва й капіталу, а також контролем і управлінням. Важливо підкреслити, що ця проблема розглядається як по відношенню до великих корпорацій, так і стосовно держави. Фактично стверджується такий підхід до модернізації економічного розвитку, що дає синергетичний ефект.

Інституціоналізм заміняє тезу ортодоксальних теоретиків ринкових відносин про конкурентний характер сучасної економіки і присвячує основну увагу проблемам моно-

полізації та приватно-монополістичному регулюванню цін, обсягів виробництва і пропозиції. А. Берлі разом із Г. Мінзом доводили, що влада у великих корпораціях переходить від власників до управлінців та відбувається відокремлення власності від контролю. Звідси було зроблено багато висновків, які істотно переглянули неокласичну теорію фірми і ціноутворення. Відкриття "революції управлінців" за своїм значенням прирівнюється до "кейнсіанської революції".

Роботи А. Берлі, Г. Мінза, а також Е. Чемберлена з монополістичної конкуренції стали об'єктивною основою для розвитку ідей ефективної конкуренції, посилення антимонопольного законодавства і розширення державної допомоги малому бізнесу. Друга частина приділяє увагу проблемі соціального контролю за економікою і підпорядкування її суспільним інтересам. Для цього пропонується обмежити надходження ресурсів у галузі, які надмірно розвинені (наприклад, у військово-промисловий комплекс), у державному бюджеті надати пріоритет соціальним витратам, посилити авторитет і регулюючу роль державної влади, якій треба надати статус центру, що відображає інтереси суспільства в цілому.

Третя частина спрямована на реформування капіталістичної системи і зростання якості життя. У працях представників інституційного аналізу важливе місце посідає проблема трансформації капіталістичного суспільства під зростаючим впливом техніко-технологічних тенденцій у посткапіталістичне через індустріальні й постіндустріальні стадії суспільного розвитку. Допускається точка зору про перетворення посткапіталістичного суспільства в соціалізовану систему з розвитком корпоративних елементів і державних органів, яким надаються функції суспільного управління.

Таким чином, теоретичний фундамент інституціоналізму визначає характерні риси економічного механізму соціальної інфраструктури. Вони зводяться, насамперед, до соціальної спрямованості різних рівнів його функціонування (державного, корпоративного, особистого), контрольних функцій за динамікою соціально-економічних процесів. Такі риси економічного механізму можуть впливати також з інших теоретичних доктрин, проте інституціоналізм приділяє серйозну увагу методам регулювання, модифікуючи їх відповідно до своїх принципів, надаючи їм можливість адаптуватися до

змін масової поведінки населення в дуже широкому діапазоні. У цьому знаходить прояв принцип універсальності формування економічного механізму. Однак говорити про стереотип впливу на економічну поведінку господарюючих суб'єктів та індивідів було б помилкою з огляду на різні течії щодо міри і життєздатності економічних методів, які мають відповідати вимогам та імперативам сучасної фази глобального розвитку.

Для розуміння того, у якому співвідношенні знаходиться інституціоналізм із економікою якісно нового характеру, недостатньо враховувати його поділ на староінституціоналізм.

Інституціоналізм не був теоретично однорідним напрямом політичної економії. За останні двадцять років у ньому виникли нові течії, які отримали назву "нового інституціоналізму", що спирається на особливу систему інститутів, специфічний категоріальний апарат і формальні методи аналізу.

Новий інституціоналізм деякі економісти розглядають як монологічну теорію, цілісну парадигму. Наочним прикладом таких уявлень в Україні може слугувати в цілому ґрунтовна стаття Т.І. Дерев'янкіна і В.П. Мельника "Інституціоналізація економічної теорії (друга половина ХХ — ХХІ ст.)". Сучасна економічна наука, як відмічають зазначені автори, переживає зміни наукових парадигм, пошуку нових методологічних підходів. Формування нових поглядів на розв'язання старих проблем. Одним із провідних напрямів на цьому шляху став новий (сучасний) інституціоналізм [4, с. 17]. Пояснюючи розповсюдження таких, поглядів російський економіст А. Московський, наприклад, відмічає той факт, що розповсюдження ідеології "нової інституційної теорії", яка називає себе "інституціональною теорією" або "сучасною інституціональною теорією", було забезпечено публікацією праць і потужним вкладанням у наукову свідомість ідей неінституціоналістів О. Уільямсона, М. Олсона, Р. Коуза, Д. Норта, Т. Еггертсона і майже повною відсутністю на той час праць інституціоналістів-класиків [5, с. 74, 75].

Певною мірою наведене висловлювання має під собою підстави, проте новий інституційний напрям диференціюється на два різновиди: новий інституціоналізм і неінституціоналізм.

Нова інституціональна економічна теорія певною мірою модифікує основний принцип неокласичної теорії "економічної рівноваги", за

яким агенти ринку намагаються максимізувати свій дохід і мінімізувати витрати у принцип "непевних контрактів", за яким контрактні відносини враховують усі можливі обставини.

Разом з тим ідея економічної рівноваги привертає увагу прихильників нової інституціональної економічної теорії і статус "економічної людини", що дотримується власних інтересів, не піддається сумніву, хоча й вуалюється тезою про досягнення "задовільного результату" замість "оптимізуючої поведінки".

Методологічні принципи неінституціональної економічної теорії фактично не відрізняється від принципів традиційної неокласичної економічної теорії. Раціональність оптимізуючої поведінки економічних суб'єктів має місце як у першому теоретичному напрямі концепції, так і в другому.

Таким чином, дослідження в межах теорії "нового інституціоналізму" обертається навколо питань ідентичності умов рівноваги й теорії поведінки, спрямованих на максимізацію функцій прибутковості. В інтерпретації категорії економічного механізму це означає, що в його основі лежать дві головні тези: поняття економічного механізму і визначення умов економічної рівноваги.

У контексті нового інституціоналізму економічний механізм соціальної інфраструктури не знаходить свого визначення, його межі прямо або опосередковано окреслюються положеннями, які тяжіють до методології традиційної неокласичної теорії.

Відповідно до теорії етичної економіки, запропонованої А. Сеном, однією з головних державних функцій у межах соціальної політики є створення умов до етично-орієнтованої мотивації функціонування економічних систем, у т.ч. галузей соціальної інфраструктури.

Гуманізація, соціальна справедливість, моральність в економічних відносинах розглядаються як особливий вид соціально-економічного інституту.

ВИСНОВКИ

Вивчення літературних джерел дозволило зробити висновок, що в структурі інституціоналізму як теорії виокремлюється класичний напрям і новий напрям інституціоналізму, який одержав назву "нового інституціоналізму", де існує поділ на нову інституційну економічну теорію та на неінституціональну економічну теорію. На противагу інституціоналістам-класикам неінституціоналісти дотримуються неокласич-

них напрямів, що призведе до абсолютизації ринкових методів при регулюванні діяльності галузей соціальної інфраструктури.

Методологічний інструментарій інституціоналізму відповідно до об'єкта нашого дослідження має характеризуватись еволюційним (генетичним) підходом до аналізу, широкою трактовкою предмета економічної науки, увагою до реальної, а не "економічної людини", відмовою від розуміння ринку як нейтрального й універсального механізму розподілу ресурсів, вимогою соціального контролю за соціальною інфраструктурою, вивчення проблем державного регулювання економікою.

Традиційний підхід до функціонування соціально важливих галузей втрачає своє значення, а нові цінності та установки їх економічного механізму ще не створені. Стратегія соціального імперативу відносно гуманітарних секторів економіки не може бути односторонньо орієнтованою на соціальні стандарти як суто кількісного виміру індивідуальних потреб.

У галузях відтворення людського капіталу нормативні державні обов'язки мають бути поєднані з якісними.

Література:

1. Евстигнеев В., Евстигнеева Р. Теоретические основы экономической трансформации: (о книге Л. Чаббы "Капиталистическая революция в Восточной Европе. К экономической теории системных изменений") / В. Евстигнеев, Р. Евстигнеева // Вопросы экономики. — 1996. — № 3. — С. 115—121.
2. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности / В. Радаев // Вопросы экономики. — 2001. — № 6. — С. 60—79; Радаев В. Российский бизнес: на пути к легализации? / В. Радаев // Вопросы экономики. — 2002. — № 1. — С. 68—87.
3. Тимошенко И.В. Система образования в зеркале экономической науки / И.В. Тимошенко. — Харьков: изд-во НУА, 2005. — 295 с. — (Народная украинская академия); Яременко О.А. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О.А. Яременко. — Харьков: Основа, 1997. — 186 с.
4. Дерев'янкіна Т.І., Мельник В.П. Економічна теорія та історія економічної думки. — 2007. — С. 17—33.
5. Московский А. Пределы институционализма / А. Московский // Экономист. — 2005. — № 6. — С. 74—81.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2010 р.